

и ее действия расцениваются автором как стихийное бедствие: “атмосферный вихрь, возникающий в грозном облаке и распространяющийся вниз, до самой поверхности Земли в виде темного рукава или хобота. Столб чего-л. поднимаемый сильным движением воздуха” [СРЯ, IV, 152]

“...Затем змея, вывихнув челюсти, раскрыла пасть и разом надела свою голову на голову Мани и стала налезать на нее, как перчатка на палец” [1, 436]. Множество глаголов в данном предложении создает повышенную динамику действий, употребление деепричастия в начале предложения подчеркивает смену скорости и характера действий. Сравнение в предложении не только придает образность повествованию, но и создает резкий контраст: гибель человека (съедение его гигантской змеей) противопоставлена привычному не заслуживающему особого внимания факту.

Таким образом, в произведении Булгакова сохраняются следующие аспекты образа змея: отрицательная роль; связь змея с женским началом осмысливается в духе мотива принесения в дань; главное воплощение космического зла.

Використана література:

1. Булгаков М. Избранные произведения в двух томах: Т. 1. – К., 1989.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах // Гл. ред. С.А.Токарев. – Т.1. – М, 1980. – С. 468.
3. Словарь русского языка: В 4-х томах / АН СССР, Институт русского языка; Под ред. Евгеньевой А. П. – 3-е изд. стереотип. – М, 1985-1988, Далее в тексте – СРЯ, с указанием римскими цифрами тома и арабскими.
4. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л.Ф.Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М., 1983. – С. 91

Савченко І.В.

ВЕЛИКІ МІНЕЇ-ЧЕТЬІ МАКАРІЯ І ЧЕТЬІ-МІНЕЇ ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО (ТУПТАЛА): СПРОБА ТИПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проблема формування агіографічних збірників православного характеру була і залишається однією із недостатньо опрацьованих українською та російською медієвістикою. На сьогодні зібраний достатньо значний текстовий матеріал, визначено загальні принципи компонування мінейних книг та принципи редагування текстів. Питанню походження та укладання Прологів, Торжественників, Четьїв-Міней у російській літературі присвячені праці Р. Дмитрієвої, О. Державіної, Н. Дробленкової, В. Ключевського, М. Сперанського, Т. Черторицької. У національній медієвістиці ці проблеми менш розроблені. Ними займалися Ю. Ісіченко [6], І. Огієнко [9], автор даної статті [10]. Зрозуміло, що стан вивчення питання визначає актуальність пропонованого дослідження. Вона є аргументованою і у аспекті аналізу джерельної бази Четьїв-Міней Димитрія

Ростовського (Туптала) як найважачивішої агіографічної антології в українському та загалом православному світі. Адже до сьогодні побутує думка, висловлена ще у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. дослідниками життя і творчості Данила Туптала І.Шляпкіним [14] та Ф. Титовим [11] і повторювана впродовж ХХ ст. російськими медієвістами, про залежність Димитрієвих Четьїв від Великих Міней Четьїв митрополита Макарія. Не беручи на себе сміливості заперечувати подібне твердження, все ж маємо його за достатньо тенденційне та категоричне і вважаємо за необхідне об'єктивно розглянути окремі аспекти проблеми укладання та редагування житійного матеріалу російським та українським достойниками.

Укладання Великих Міней Четьїв (ВМЧ) (1529-1554) Макарія та Четьїв-Міней (ЧМ) (1689-1705) Димитрія Ростовського стали значними подіями ідеологічного та культурного життя Росії і України. Тому, навіть попри відносну текстову залежність ЧМ від ВМЧ, варто вдатися до визначення найважливіших ознак, які споріднюють їх та виокремлюють у потоці агіографічних збірників російського та українського походження.

Серед численних джерел, які стали основою для Димитрієвих Четьїв-Міней, історики літератури особливе місце відводять Великим Мінеям Четьям митрополита Макарія. Н.Дробленкова, наприклад, називає їх основним серед російських джерел ЧМ [Див.: 4, 165]. Однак кількість посилань на ВМЧ у Димитрія досить незначна. Для порівняння: у вересневій книзі у переліку джерел Метафраетові Житія згадуються 21 раз, а Макарієві ВМЧ лише 1 – це Житіє Сергія Радонезького. Подібне співвідношення прослідковується послідовно: жовтень: Метафраст – 19 житій / Макарій – 3 (причому у списку з іншими авторами); листопад: 21/6; грудень: 19/3; січень: 15/0; лютий: 16/1 тощо. Такі спостереження дають підстави твердити, що Димитрій все ж надавав пріоритет іншим, зокрема латинським та грецьким агіографічним джерелам.

Можна було б припустити, що Димитрій свідомо не вказував ВМЧ Макарія серед джерел, вважаючи, що запозичення з них будуть „упізнані” його сучасниками. Однак на час створення ЧМ Туптала ВМЧ були відомі всього у трьох списках, які пізніше рукописно не поширювалися, – Софійський список (1541 р., зберігався за бажанням Макарія у Новгородському Софійському соборі, найдавніший за походженням, включав лише сім місяців), Успенський список (1552 р., єдиний повний список з автографом самого Макарія, що зберігався в Московському Успенському соборі) та Царський список (1554 р., переписаний для царя Івана Васильовича, у ньому не вистачає двох місяців) – і поширювати ці величезні томи було б нелегко. Є. Голубинський вважав, що “великий захід Макарія “не міг мати” практичного значення”, адже книгодрукування тоді ще не було, а переписування ВМЧ було “поза можливостями приватних людей” [3, 853].

Митрополит Макарій своїм збірником відкрив нову епоху у російській агіографії, скориставшись досвідом свого попередника Геннадія (новгородського архімандрита (1506)), який також опікувався укладанням житійного збірника. За час перебування Макарія на посаді Московського митрополита (1542-1563) на соборах 1547 і

1549 років було канонізовано всіх нових, до цього лише місцевочтимих, російських святих-чудотворців, чим, на думку Є.Барсова, було закладено міцну основу “для канонізації святих єдиною центральною Всеросійською церковною владою” [1, IV].

Ще займаючи Новгородську митрополиччу кафедру (1526-1542), Макарій взяв на себе обітницю збирання всієї духовної писемності свого часу та відомостей про всіх православних святих. Зумовлювалася вона не лише його науковими інтересами та любов'ю до книги, а й “усвідомленням історичного значення Російської землі стосовно релігійної істини” [1, III]. Після падіння Константинополя Російська держава прагнула перебрати на себе функції візантійської імперії, а разом з державою і російська церква зайняла б місце лідера серед усіх православних церков, перейнявши духовний спадок Візантії і заявляючи про себе як про охоронницю Східного православ'я: “... всі царства православної віри зійшлися тільки в одному російському царстві і у всій піднебесній лише один православний – це російський цар” [1, II]. Отож російська церква, відповідно до вимог її нового становища, мусила мати повне зібрання апостольської писемності, яка була в ній накопичена і яку вона вже використовувала. Це сприймалося як важливий аргумент у доведенні теорії “Москви – третього Риму”. Реалізувати всі ці завдання і мусила багаторічна праця Макарія, який ставив собі за мету зібрати **“всѣ книги четъи” – “всѣ святаыя книги... которыя в Руской земль обрѣтаются, ѿ новыхъ святаыи чудотворцы...”** [8, I]. Мова йшла, як зауважив М.Тихонравов, про заходи, що твердо і беззастережно визначали “коло тих інтелектуальних питань та інтересів, за яке не мусила виходити благочестива російська людина” [12,90].

Мета укладання ЧМ Дмитрієм Ростовським також була зумовлена зовнішніми обставинами тодішнього функціонування української православної церкви, яка, перебуваючи у постійному ідеологічному протистоянні католицькій експансії, усвідомлювала необхідність укладання агіографічної антології з метою обстоювання власної незалежності та повноцінності, а також мусила сприяти формуванню релігійної самосвідомості всієї української православної пастви, об'єднанню її. При цьому варто зауважити, що справа укладання житійних збірників в Україні мала свої традиції і відзначалася особливою послідовністю [Див.: 10].

Димитрій один, без будь-чєї допомоги, працює над укладанням своїх Четв'їв протягом 1684-1705 рр., маючи моральну підтримку з боку української митрополиччої кафедри в особі Варлаама Ясинського, благочестивих отців Києво-Печерської Лаври та найзначніших тодішніх українських політиків, як-то: Івана Самойловича та Івана Мазепи.

ВМЧ ж, власне, були колективною працею, у якій Макарій виконував роль натхненника, керівника та редактора: над створенням збірника працювали книжники новгородських книгописних майстерень, московського митрополичого скрипторія, багатьох монастирів Росії. Зрозуміло, що досягти певної системи у опрацюванні вміщеного матеріалу було практично неможливо, як неможливо було досягти і стильової однорідності. Більше того, прагнучи якнайповніше вмістити різномістові тексти, редактори подавали паралельно різні редакції одного і того ж твору.

Тушшо, прагнучи надати своєму збірнику композиційної стрункості і полегшити його читання, уникав будь-яких можливих текстових чи “іменних” повторів. Досягалося це декількома способами. По-перше, укладаючи житіє певного святого, він прагнув максимально узгодити і систематизувати весь доступний йому матеріал, внаслідок чого з'являлося стилістично адаптоване компілятивне житіє (Так, у Житії і стражданні святого мученика Маманта (2.09)

Димитрій посилається на сім джерел, у Житії і стражданні святої Первомучениці Фекли Рівноапостольної (24.09) він зазначає, що воно написано “**от многих святых отцов**” тощо). По-друге, у окремих житіях Туптало пропонує читачеві самому звернутися до зазначених текстів з метою порівняти написане ним із баченням інших апографів. Стосовно тих святих, дні пам'яті яких святкуються декілька разів на рік, Димитрій лише вказує ім'я праведника і пропонує звернутися до вміщеного в іншій місячній книзі його житія (На день Перенесення мощів Максима Сповідника (13.08) текст відсутній, є лише посилання на його житіє від 21.01; згадуючи Успіння святої Анни (25.07), Димитрій рекомендує звернутися до попереднього житія, навіть не вказавши його календарного розташування тощо).

Тож можна твердити, що Димитрій Туптало, зібравши численний джерельний матеріал, працював не лише як укладач та редактор, але й як співавтор, результатом чого стало народження Четъв-Міней як самостійного літературного жанру, бо ВМЧ таким вважати ще не можна. Підтвердження цієї думки знаходимо у Макарія, який у своїх “Літописцях” свідчить, що ряд творів (зокрема, і біблійні книги) зазнали лише незначного вивірення тексту, а отже, говорити про стилістичну однорідність ВМЧ є зайвим.

Макарій, вказавши у передмові до вже завершеного збірника, що до нього включені всі наявні на Русі “**святыя книги**”, трактував цей термін досить широко – мова йшла саме про всі “**книги чети**”, включно з книгами Святого Письма (“**святыя Евангеліе, четыре Евангелистм толковые, и святыи Апостоль, и всѣ святыя апостольскія посланія, и дѣанія с толкованіемъ, и три великія Псалтыри розныхъ толковниковъ...**”) [8, I], патериками (“**азбучныя, іеросалимскія, и египетскія, и синайскія, и скитскія, и печерскі**”) [8, I], житійною (“**...всѣхъ святыхъ отецъ житія, и мученія святыхъ мученикъ и святыхъ мучениць, житія и подвизи преподобныхъ и Богоносныхъ отецъ, и святыхъ преподобныхъ женъ страданіе й подвизи...**”) [8, I] і церковно-полемічною літературою, церковними статутами, і навіть з такою “душеполезною” літературою світського чи напівсвітського змісту, як “Про полонення Єрусалимське” Йосипа Флавія, “Космографія” Козьми Индикосіава, “Варлаам та Йоасаф” та ін. До збірника увійшли твори учителів церкви: пророків Михея, Захарії, Йони, значна частина творів Василя Великого, 26 слів Григорія Богослова, бесіда про життя святих Григорія Двоєслова, всі Оглашення Кирила Єрусалимського.

Як бачимо, ВМЧ Макарія являли собою велику компіляцію на основі церковної літератури, яка могла потрапити протягом 12 років у руки укладачів, часто вони

навіть не робили спроби розмежувати канонічний і апокрифічний матеріал. Є.Барсов зазначав, що такий широкий репертуар ВМЧ –“...важливий, багатий на висновки факт для історії російської літератури і писемності. Можливо, ніщо краще за ці мінеї не познайомить нас з властивостями того розумового і морального харчу, який споживав російський грамотій XV-XVI ст. Завдяки ним ми можемо докладно оглянути зсередини ту збройну палату, з якої брав він найнадійніші моральні обладунки. Обширна бібліотека, вміщена в цих Мінеях, дає наочне уявлення про те, що особливо цінувалося, що мало найбільше застосування у середовищі освічених людей I половини XVI ст.” [1, XII].

Точне визначення ВМЧ кола читання, рекомендованого для православних Російської держави, серйозно перешкоджало створенню і розповсюдженню белетристичних пам'яток, а також, на думку Є.Барсова, свідчило про те, що оригінальна російська література, яка була в обігу на той час, становила досить невелику частку всієї тодішньої писемності [Див.: 1, XII].

Включивши вельми різнорідний матеріал до свого збірника, Макарій тим самим фактично проігнорував змістову жанрову вимогу до такого агіографічного збірника, як четьї-мінеї, скориставшись лише композиційною схемою: календарним розташуванням матеріалу.

Можна припустити, що Макарій ставив за мету задовольнити своїм збірником якнайширший спектр потреб тодішнього церковного життя Росії: до складу ВМЧ увійшли всі види книг, що існували у монастирських бібліотеках, їх утилітарність була досить широкою: вони могли слугувати і для богослужіння, і для читання вголос у церкві, і для індивідуального читання.

ЧМ Димитрія менші за розміром і однорідніші щодо поданого матеріалу. Першопричиною, на нашу думку, є безпосередня мета, яку ставив укладач: створити ЧМ “для келейного читання”, тобто індивідуального, зробити збірник зручним для повсякденного читання, а для цього скоротити занадто великі за обсягом і тому важкі для сприймання тексти, а також доповнити “порожні” дні річного кола новими текстами.

Збірник Туптала чітко визначається щодо змісту вміщеного матеріалу. Укладач орієнтується виключно на агіографічні тексти, розташовуючи їх у календарному порядку, що було зумовлено специфікою збірника, а також включає значну кількість проповідницьких текстів, які виконують функцію не лише моралізаторську (Слово Іоанна Златоуетого на святе просвіщення (6.01), Слово Іоанна Дамаскина про поклоніння іконам (16.08)), але й інформативну: розкривають значення певного свята (Слово на Обрізання Господнє (1.01), Слово про Стрітєння Господнє і про очищення Пресвятої Діви Богородиці (2.02)) чи роз'яснюють богословську проблему (Про календар елліно-римський (31.05), Походження Хреста Господня (1.08)). Розташовує Димитрій проповідницький матеріал теж у певній системі щодо агіографічних текстів: “слова” подаються або на початку кожної місячної книги, або відкривають комплекс денного читання.

Димитрій, відбираючи лише властивий для мінейних збірників матеріал з метою жанрової уніфікації, не прагнув штучно урівняти обсяг кожної з дванадцяти книг. Відповідно число текстів у нього коливається від 49 (у лютому) до 77 (у червні). ВМЧ ж мають своєрідну симетричність побудови. Охоплюючи весь рік, літературні “запаси” кожного місяця були підібрані з дивовижною рівномірністю: якщо за якийсь місяць виявлялося недостатньо житійного матеріалу, то до нього приєднувалися інші пам’ятки, дуже умовно пов’язані з конкретною датою. В.Ключевський схильний був пояснювати таку систему укладання міркуваннями формату: на його думку, укладачі ВМЧ додавали зошити, “які за змістом своїм не підходили ні під яке число календаря”, до “бідних місяців” “для урівнювання книги цього місяця за товщиною з іншими книгами” [7, 12]. Подібної думки дотримувався і Д.Ундольський: “Для **пропорційності** (виділення наше. – І.С.) між книгами вставлені Патерики, акти, дорожні нотатки та ін.” [13, VI].

Однак при цьому все ж ряд днів річного кола у ВМЧ залишився не заповненим, а деякі числа (27.09, 15.10, 30.10, 12.01) представлені тільки проложними житіями.

Прагнення укладачів об’єднати у ВМЧ найрізноманітніший матеріал визначило основні недоліки збірника: його великий обсяг, розчинення агіографічного матеріалу у потоці богословсько-догматичної літератури, а також тенденційна орієнтація виключно на інтереси і догмати Московської (Російської) православної церкви. Н.Дробленкова зазначає: “Прагнення Макарія до вичерпної повноти матеріалу, що привело до гіпертрофованого розростання збірника певного жанрового типу, зробило практично неможливим використання Великих Четьїв Міней як у побуту, так і для індивідуального читання та відтворення” [4, 158].

Принципи роботи з джерельним матеріалом у Димитрія були дещо іншими. Укладання Четьїв спочатку не сприймалося ним як наукова праця. Він лише хотів зібрати для благочестивих людей давні перекази про життя і подвиги святих з метою повчання, однак поступово змушений був усвідомити, що без критичного вивчення окремих текстів, без узгодження їх деталей та співставлення варіантів майбутня книга не матиме ніякої цінності. Якщо суперечності у подачі матеріалу у різних джерелах були досить серйозними, укладач не дозволяв собі виносити остаточне рішення, а вміщував всі свідчення разом, залишаючи їх на розсуд читачів, що відчутно відрізняє його методику освоєння і систематизації матеріалу від специфіки роботи укладачів Макаріївської Мінеї. З точки зору офіційної церкви, такий підхід Димитрія можна було розглядати як недолік його збірника, бо він міг породити серед віруючих різні еретичні сумніви. Однак з наукової точки зору така манера подачі матеріалу була абсолютно вмотивованою, якщо брати до уваги напівлегендарний характер походження більшої частини агіографічного матеріалу. Тому закид М.Возняка про те, що “Димитрій мало звертав уваги на критичну оцінку та перевірку фактів” [2, 597], нам видається занадто категоричним. Свої зауваження і міркування Димитрій звичайно приєднує у кінці життєписів у вигляді приміток, рідше вміщує в

самій оповіді, але дуже лаконічно. Більша їх частина – це спроби розрізнення декількох однойменних святих.

Залучення до використання Макаріївських Міней, які зберігалися лише у Москві, перетворилося для Дмитрія у складну міжцерковну інтригу. Варто зауважити, що отримає він їх у користування лише у 1690 році, коли перший том Міней (вересень-листопад) уже буде виданий друкарнею Києво-Печерської лаври. Історія ж укладання II тому покаже, що Дмитрищ авторитетним збірником вважав життя Болландистів: маючи для роботи збірник Сурія і ВМЧ Макарія, він забере з друкарні у 1663 році вже підготовлений до друку II том, бо отримає з Гданська книгу Болландистів., і працюватиме з нею аж до 1665 року. Великими Мінеями митрополита Макарія Дмитрищ користувався обережно, перевіряв і доповнював їх тексти.

Вивчивши Великі Четьї-Мінеї, Дмитрій прийшов до висновку, що їх замало, щоб скласти загальне враження про всіх святих православної церкви, і до того ж вони включають багато зайвого, ніяк не пов'язаного з агіографією, матеріалу, не кажучи вже про те, що Макаріївські Мінеї були зовсім позбавлені критичності у використанні джерел. Однак життя російських святих були запозичені ним з ВМЧ.

Працюючи з ВМЧ, Дмитрій з'ясовує, що про деяких святих відомостей замало, життя інших виявилися занадто поширеними, що порушувало канони мінейного оповідання. Дмитрієві довелося вдатися до скорочень, однак він зазначав при цьому, що більш повний опис житій цих святих можна знайти у ВМЧ. Довелося Дмитрієві і дописати життя, які були відсутні у Макарія.

Літературне значення ВМЧ, до цього часу повністю не виданих, недостатньо досліджене літературознавцями [5, 393]. Однак треба зазначити, що на відміну від мінейного збірника Дмитрія, який становитиме основу комплексу релігійного читання протягом XVIII-XIX ст., ВМЧ Макарія, як констатував Є.Барсов, були забуті "з половини XVII і протягом всього XVIII ст." [1, XIII].

Можна з упевненістю твердити, що Четьї-Мінеї Дмитрія Ростовського (Туптала) були першим агіографічним збірником у східнослов'янському православному світі, укладеним з дотриманням усіх жанрових вимог, і вплив на них ВМЧ Макарія є досить перебільшеним. Мінеї російського митрополита стали лише одним із багатьох джерел, якими скористався у своїй роботі український агіограф.

Використана література:

1. Барсов Е. Предисловие к "Описанию ВМЧ Макария, митрополита Всероссийского" А.В.Горского и К.И.Новоструева // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1884. – Кн. I. – С. I-X.
2. Возняк М. Історія української літератури. – Кн. I. – Львів, 1992.
3. Голубинский Е. История русской церкви. – Т. 2, 4.1. – М., 1900.
4. Дробленкова Н. Из истории жанра Четых-Миней в русской литературе // Армянская й русская средневековые литературы: Сборник. – Ереван, 1986. – С. 139-181.
5. Истоки русской беллетристики. – Л., 1970.
6. Ісіченко Ю. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні. – К., 1990.
7. Ключевский В. Отзывы й ответн. – М., 1914.
8. Макарий. Великие Миней Четых. – Сентябрь 1-15. – СПб, 1868.

9. Огієнко І. (Іларіон). Святий Дмитрій Туптало, його життя і праця. – Вінніпег, 1960.
10. Савченко І. До історії укладання житійних збірників в Україні (XVII ст.) // *Медієвістика: Збірн. наук, статей.* – Вин. 2. – Одеса, 2000. – С. 111-123.
11. Титов Ф. Святой Дмитрий, митрополит Ростовский, бнвший ученик Академии (1651-1709) // *Труды Киевской духовной академии.* – 1909. – №10. – С. 173-239.
12. Тихонравов Н. Сочинения. – Т.І. – М., 1898.
13. Ундольский Д. Вступление // *Евфимий. Оглавление Четьи-Миней Всероссийского митрополита Макария.* – М., 1847. – С. I-VIII.
14. Шляпкин Й. Святитель Дмитрий Ростовский й его время (1651-1709). – СПб, 1891.

Хижун Я.В.

МОТИВИ ПОЕЗІЇ БОГДАНА ЛЕПКОГО 1914–1920 РОКІВ

Перша світова війна застала „чільного молодомузця” Богдана Лепкого в карпатському Яремчі. Вогнем російської артилерії знищила його драму „Мотря”, а самого автора з родиною перетворила на втікачів із терену воєнних дій. Відтоді магістральною темою в творчості письменника стала трагедія Галичини під двома російськими наїздам, мартиролог втрат рідного народу у братовбивчій війні. Гуртуючи свої твори цього часу в поетичному першому томі „Писань”, Богдан Лепкий об’єднав свої твори у розділі „1914 – 1920”, найбільш показовому з точки зору різнопланового зображення доби. Як зауважив Б. Лепкий у коментарі, його вірші „різняться настроєм, бо й настрої українського суспільства змінювалися відповідно до воєнних подій... Початки війни я бачив на власні очі в Галичині. Перші транспорти військ, стрілецькі відділи, арешти, труси, доноси. Дещо й на власній шкурі почув... Бачив я також табори наших збігців, об’їхав чимало сіл у західній Галичині, де перебували наші утікачі – селяни, чимало горя й терпіння, спричиненого війною, пересувалось поперед мої очі. Оглядав я також бойовища, був недалеко фронтів, одного тільки, славити Бога, не зазнав, а саме, яка це розкіш вбивати ближнього свого” [1, С. 787-788].

Започаткував цикл вірш “Спочинь, серце на хвилину”, в якому ліричний герой (сам автор) звертається помислами до отчого краю, “На велике пожарище. На чорну руїну”. Ця лаконічна мініатюра має характер ліричної презентації циклу. В ній-бо підкреслено увагу літописця доби до подій, які не минули “кожної хати”. Пером автора водить бажання перетопити ці події у слово, “Щоби кривда безпам’ятно В світі не минула” [2, С. 177].

Поезія “Серпень 1914” розбудувала образ війни засобом народнопісенного заперечного порівняння з бурею, громом, ураганом. Воно виконує композиційну функцію обрамлення. Обрамлена частина втрапляє в тон Франкового гімну “Не пора...”. Лепкий тут, навпаки, розвиває ідейно-художній комплекс “Бо настав такий час”. Згідно Лепкого-історіософа, від Поділля до Карпатських гір настав для українців час не баритися, а ставати в лави. Патріотична пам’ять про рідний край,